

وهك پروون و ئاشكرايه كورد، به تايبهت له ناوخۆي كوردستاني باكوور، هاوشاني ناوي كورد خۆيان به كرمانجيش ناوي دهبن و وا دياره پيشتر ئهم ناوه چ وهك چه مك و چ وهك به كارهيناني گه لتيك فراوانتر بووه و تا هاتوو به رته سكتر بوته وه و به ره به ره وا خه ريكه له ناوده چيپت، بگره له سه رده ماني كوندا به شيكي سه ركه كي و بنه رته تي، به لكو زۆريه ي هه ره زۆري ميلله تي كورد به كرمانج ده هاته ناسين و پتر ئه و به شه ي ده گرت ه وه كه ده كه وته ژي رده ستي ده ولته تي عوسمانيه وه، شه ره فخاني به دليسي ميلله تي كوردي به سه ر چوار پشك دابه شكردوو، كه به كه ميان و گه و ره ترينيان كرمانجه، شاعيري مه زن (ئه حمه دي خاني)ش له مه م و زين دا چه ند جارتيك ناوي كرمانجي هيناوه و له به يتيكدا ئه وه مان پي ده لپت كه مه به ستي له كرمانج هه موو كورده، له عه ره بستانه وه تا گورجستان-جورجيا:

**بنكر ژ عه رب هه تا ئه گورجان
كرمانجه شوبه ي بورجان (١).**

ئهمه له ده ميكد، به گوپره ي ئاگاداري ئيمه له چ ژي ده ر و سه رچاوه يه كي بياني به ر له سه ده ي هه ژده كورد به كرمانج ناونه براوه.

ئهو ي راستي بيت تا هه نوو كه به دروستي نازانرپت په يشي كرمانج كه نكي ده ركه وتوو و واتا و راماني بنه چه ي ئهم په يشه چيه و له چ وشه يه كه وه داتاشراوه، يان پيشكه وتوو؟ ئه ري نزيكي و پيشه ندي به په يشي كورده وه هه يه؟ حالي حازر ناكريت به رسقيكي زانستي ئهم پرسيارانه بدرينه وه، چونكه ئهم پرسه گه لتيك ئالوزه و له هيج سه رچاوه يه كي بياني كوندا كورد به كرمانج نه ناسينراوه و به و پيشه ي ئهم په يشه لو كالي-خومالي بووه، ته نيا كورد، يان زۆريه ي كورد خۆيان به كرمانج ناوبردوو و ناساندوو، ئه گينا له سه رچاوه فارسي و

په يشي كرمانج... هه نديك زانباري نو

د. زرار سديق توفيق

میر جہلادت بہ درخان

مالباتی بابان لہ میٹروہو، بہ تاییہت لہ لایہن
نہردہ لانییہ کانہوہ ہہر بہ کرمانج ہہژماردہ کران و بہم ناوہ
لہ خوئیان و لہ کوردی ماچو - ہہورامی جیادہ کرانہوہ،
میٹروونووسی ئیرانی نہبولحسنی کوری محہمہد نہمینی
گولستانہ (م: ۱۲۰۰ ک/ ۱۷۸۶ز) سہلیم پاشای بابان
بہ سہلیم پاشای کرماج بہبہ و بہ کرماج سہلیم پاشا
ناوہبات (۶)، لہ شوینیتیکی دیدا جیوازی لہ نیوان
کورد و کرماج دکات، لہوانہی وا لہ خزمہت سہلیم پاشا
بوون و دلہت بہ بیست ہہزار سوپای کورد و کرماجہوہ
ہیترشی کردہ سہر شاری سنہ (۷)، لیرہ کرمانج بہ کرماج
ہاتوہ.

عہلی نہکبہری وہقائے نیگار (؟ - ۱۹۰۰) لہ کتیبی
(بدائع اللغۃ) کہ لہ سالانی ۱۸۶۹-۱۸۷۰ دایناوہ،
دلہت کورد لہ ہشت گروہ، واتا کومہل ہوز پیکدین و
یہکتیکیان کرماجہ کہ زید و نیشتمانیان کہرکوک و
سلیمانی و رواندوز و کوئیہ و حریر و بانہ و ساوجبلاغ
- مہاباد و موکری و نہو ناوانہیہ (۸) و نہمیش ناوی
کرمانجی بہ کرماج ہیناوہ (۹).

ہاوکات تا سہرہتای سہدہی بیست گہرہکتیکی شاری
سنہ بہ گہرہکی کرمانج دہناسرا، بہو پییہی شارہکہ پتر
ہہورامی-ماچونشین بوو.

ہاودہم لہ سہرچاویہکی عہرہبیشدا و لہ شیعریکدا
کہ دہگہریتہوہ بوو روداوہکانی سالی ۱۱۵۳ک/ ۱۷۴۰ز
ناوی کوردی ٹاکری بہ کرمانج براوہ و توانجیان
لیسراوہ (۱۰)، (مہلامہحمودی بایہزیدی) ش
(۱۷۹۷-۱۸۶۷ز) لہ کتیبہکانیدا، ہاوتہریب لہ گہل
بہکارہینانی ناوی کورد (اکراد) ناوی کرمانجیش
بہکاردینتت کہ پتر مہبہستی گوندنشینہکانہ.

لہ لایہکی دیکہوہ پہیقی کرمانج، لہ سہرہدہمی
عوسمانیہوہ چہمک و واتاہکی چینایہتیشی وەرگرت
و خہلکانی شارنشین و چینی دہولہمہند و ساماندار،
وہک گوزارشتتیک لہ بہکہمزانینی دہشتہکی و
لادییہکان، بہ کرمانج ناویان دہبردن، نہوہی جیگہی
سہرنجہ لہ ہہموو دہقہکان و لہ گوٹار و رۆژنامہکانی:
کوردستانی دایک، رۆژی کورد، ژین... تاد، کرمانج
زیاتر واتای کوردی رہعیہت، جووتیار و وەرزیتر،
جہماوہری رہشوکی و ہہزار و دہستکورت، چینی گہدا و
مسکین بہدہستہوہ دہدات، بوو نمونہ نہحمہدی خانی لہ
پیشہکی (نہوبہہاری بچووکان) دہبیتت:

نہ ژ بو صاحب رہواجان

عہرہبی و تورکیہکاندا ناماژہی پی نہکراوہ و واتاکہی
لیک نہدراوہتہوہ. لہ لایہن نووسہران و رۆشنبیرانی
کوردہوہ، ہہندیک پیکولی بہرایی ہہن بوو سؤراخکردنی
نہم پرسہ وہک ہہولہکانی میر جہلادت بہ درخان و
توفیق وہبی و جہمال نہبہز و کہسانی دی کہ پتر
لیکدانہوہی سہریپین و بہ بہلگہی میٹرووی پشتراست
نہکراونہتہوہ و پیتی (و) بو کرمانج زیادکراوہ و
بہخورتی کراوہ بہکورمانج تہنیا بوو نہوہی لہ وشہی کورد
نزیک بکرتتہوہ و گواہی لہ کورد مادہوہ ہاتوہ (۲).

ا.ب. سۆن (۱۸۸۱-۱۹۲۳) دلہت نہم وشہیہ
رہنگہ لہ بنہرہتدا کوردماہی بیت، ہہرہک لہ لایہن
ہہندیک توپڑہرہوہ نہوہ شی کراوہتہوہ کہ برگہی
(ماہی) ہاووأتای مید - میدیایہ (۳).

وہلی نہوہی گومانی تیدا نییہ نہوہیہ کہ تا سہدہی
نۆزدہش، کوردانی ولاتی بابانیش، جگہ لہ ماچو و
ہہورامیہکان - ہہر بہ کرمانج دہناسران، مہحموود
پاشای بابان لہ سالی ۱۸۲۰ بہ گہرۆکی ئینگلیزی
کلؤدیوس جیمس ریچ (۱۷۸۷-۱۸۲۱) ی راگہ یاندوہ
کہ عہشیرہتہکہی لہ بنہرہتدا کرمانجہ و بہبہ-بابان تہنیا
نازناوی بنہمالہکہیہتی کہ لہ سہردارانی ہوزہکہ
پیکدیت و سہرۆکایہتیبان بہ میرات بوو ماوہتہوہ (۴)،
تہنانتہ جاریکیان گوندنشینتیک بہ عومہر ناغای
بابانی گوت: "بارہکہللا لہ کرمانج" (۵)، ہہلبہتہ

به‌لکی ژ بو بچوکتین کرمانجان (۱۱).

میر میقداد مه‌دحت به‌درخان (؟ - ۱۹۱۷) یش له گوتاریکدا له ژماره (۴) ی رۆژنامه‌ی کوردستان که له رۆژی ۲-۶-۱۸۹۸ ده‌چوو، ده‌لێت: "گه‌لج میرو و ئاغانۆ هون له‌سایا کرمانجا میر و ئاغانن، له‌وما دفتی هون قه‌نج فکرنه وان و ئه‌وان به‌دهن خوندن و به‌لمبین علم و هونه‌را و هه‌کی کرمانج نه‌بن هونین میر و ئاغاتیی ژ کجی را بکه‌ن... له‌وما گه‌لج مه‌زنین کرمانجا دفتی هون وه‌ک ئه‌ولادتی خوه فکرنه کرمانجا"، هه‌روه‌ها وه‌کو هه‌موومان ده‌زانین تا ئه‌م سالانه‌ی دواییش شارنشینانی ناو هه‌ولیر به‌ ده‌شته‌کییه‌کان و گوندیه‌کانی ده‌وروبه‌ری هه‌ولیریان ده‌گوت کرمانج.

من به‌خۆم له‌و باوه‌رده‌نا نه‌بووم که به‌ر له‌ شه‌ره‌فخانی به‌دلیسی، ناوی کرمانج- کرماج هاتبیت و وامده‌زانی ئه‌م په‌یقه نوێباوه و پێشتر له‌ ئارادا نه‌بووه، که‌چی وا دیاره په‌یقه‌که ژۆر کۆنتره و له‌ناوخۆی کوردستان له‌میژه به‌کارهاتوه و په‌نگه له‌ بنه‌رتدا ناوی هۆزێکی بچووک و نه‌ناسراو بووبیت و دواتر له‌به‌ر هه‌ر هۆبه‌ک و هه‌ر پاساوێک بووبیت، و اتاکه‌ی به‌رفراوان بووبیت و هۆزه هاوشیوه و هاو‌زاره‌کانی دیکه‌ی پێ ناسرابیت، ئه‌وه‌تا شاعیرێک هه‌یه به‌ ناوی سه‌دیده‌ددین محه‌مه‌دی کرماج ناودار به‌ (سدید الدین الاعور) که شاعیرێکی تا راده‌یه‌ک گومناو و نه‌ناسراوه و ته‌نیا ئه‌وه‌نده‌ی له‌باروه ده‌زانین که له‌ سه‌ده‌ی شه‌شه‌می کۆچی / دوا‌ده‌می زایینی ژباوه و هاو‌ده‌می شاعیری ئێرانی (اثیر الدین اخسکیشی) بووه و شه‌ره شیعر له‌ نیوانیاندا هه‌بووه، هه‌روه‌ها سه‌دیده‌ددین خاوه‌نی مه‌قامات بووه که خۆشه‌ختانه تا ئێستا ماون و ئیره‌ج ئه‌فشار له‌ گۆفاری (دانشکده ادبیات و علوم انسانی) بلاوی کردوه‌ته‌وه و ده‌لێت یه‌کیکه له‌ کۆنترین مه‌قاماتی فارسی (۱۲)، هه‌روه‌ها لوتف‌عه‌لی ئازهر (۱۷۲۲-۱۷۸۱) له‌ کتیبی (آتشکده آذر) و په‌زا قولیخان هیدایه‌ت (۱۸۰۰- ۱۸۷۱) له‌ کتیبی (مجمع الفصحاء) باسی (سدیدالدین الاعور) یان کردوه و ده‌لێن له‌ تابه‌فه‌ی کوردی کرماجه (۱۳)، ئاغا بزورگی ته‌هرانی ئاماژه‌ی به‌م شاعیره‌ داوه (۱۴)، ده‌باره‌ی میژووی مردنیشی له‌ سایته‌یکدا سالی ۵۵۰/ک/۱۵۵ ز دانراوه (۱۵)، هه‌رچه‌نده ناوی ئه‌م هۆزه له‌ سه‌رچاوه‌ی دی به‌رچاو ناکه‌ویت و به‌روونی نازانریت ئایا مه‌به‌ست له‌م کرماجه هه‌ر کرمانجه.

ئهمه‌ش چوارینه‌یه‌کی ئه‌م شاعیره‌ی له‌مه‌ر کرمانج که به فارسی دایناوه:

گویند که بردمید از گل خارش
جرمی است که می نهند بر گلزارش
چون رخسارش همیشه در چشم من است
عکس مژه من است بر رخسارش (۱۶).

په‌راویزه‌کان:

- (۱) مەم وزین، به‌ره‌فکرن ته‌حسین ئیبراهیم دۆسکی، سپیتر (ده‌وک: ۲۰۰۸)، ل ۴۵.
- (۲) پروانه: د. جه‌مال ره‌شید، چه‌مکی کورد و کرمانج له‌ میژوو دا، گۆفاری رۆشنیری نوی، ژماره (۸۳)، کانونی دووه‌می سالی ۱۹۸۱، ل ۱۹-۲۵.
- (3) Ely Bannister Soane, Grammar of the Kurmanji or Kurdish language, Luzac & Co. (London:1913), p. xi.
- (۴) ریج، کلودیوس جیمس، رحله ریج سنة ۱۸۲۰، الترجمة العربية (بیروت: ۲۰۰۸)، ص ۹۱.
- (۵) رحله ریج، ص ۲۲۲.
- (۶) مجمل التواریخ، (ته‌ران: ۱۳۹۱ هـ. ش) مؤسسه انتشارات دانشکاه ته‌ران، ل ۱۶۵-۱۶۶.
- (۷) مجمل التواریخ، ل ۱۶۰.
- (۸) بدائع اللغة، فرهنگ کردی-فارسی، بکوش محمد رفوف توکلی، چاپخانه ارژنگ (ته‌ران: ۱۳۶۹ ش)، ص ۲۰، ۲۷.
- (۹) بدائع اللغة، ص ۲۱۴، ۲۰.
- (۱۰) یاسین بن خیرالله العمري، غاية المرام في تاريخ محاسن بغداد دارالسلام، دار منشورات البصري (بغداد: ۱۹۶۸)، ص ۷۹.
- (۱۱) نوبهارا بچووکان، تحقیق حمدي عبدالمجيد السلفي، مطبعة الرشيد (بغداد: ۱۹۹۰)، ص ۱۱.
- (۱۲) هه‌ردوو ژماره‌ی (۵) و (۶)، سال شانزدهم، مرداد ۱۳۴۸ هـ. ش، ص ۶۷۴-۶۹۶.
- (۱۳) آتسکده آذر، ۱/ ۶۴، مجمع الفصحاء، ۲/ ۶۹۶.
- (۱۴) الذریعة الی تصانیف الشیعة، ۲۲/ ۱۱۱.
- (۱۵) www.Aftabir.com، ۲۲ شه‌ریور ۱۳۸۵.
- (۱۶) آتسکده آذر، ۱/ ۶۴.